

És hallgatok, azért talán,
hogy méltóbb nyelv szóljon helyettem,
ha kockaként perdülsz alám,
s rád bukik megbicsaklott testem –
ha mestervágásod nyomán
előnt a csönd, a kibukó vér,
akkor a legszentebb a szám:
sebem ajka köszönt, te Hóhér.

Kosáry Domokos

HATALOMÁTVÉTEL ÉS IDEOLÓGIA A GÖRGEY-KÉRDÉS TÜKRÉBEN, 1945–1956 (I)

Magyarországon, amikor a háború után, romok között, felocsúdva, az ország annyi veszteség és tragédia után is meglepő erővel próbált új életet kezdeni, a történetfelfogás terén két fő, egymástól eltérő tendencia jelentkezett. Az egyik a nyugati, polgári társadalmak hagyományait folytatta tovább, és egyben saját hagyományait, azaz a különbséggel, hogy a szélsőjobb veresége és a konzervatív erők széthullása következtében a spektrumon belül az új, modernebb demokratikus törekvések kerültek előtérbe. Az országra, az egész újrakezdésre azonban kezdettől fogva rávetült a sztálini hatalom árnyéka, hiszen a tényleges hatalmi eszközöket, a katonai erőre támaszkodva, annak képviselői kapták kezükbe, helyi megbízottjaik útján vagy éppen közvetlenül. E hatalom védelme alatt a Moszkvából hazatértek és a hozzájuk itt csatlakozók körében létrejött a sztálini történetfelfogás marxizmus–leninizmus néven ismert helyi képvisellete, eleinte ugyan igen szerény keretek között, de máris buzgón készülődve arra, hogy az ideológiai irányítást előbb vagy utóbb e téren is magához ragadja. Ez ugyanis, nézetünk szerint, a rendszer alkatában, a dolgok természetében, a hatalom stratégiai programjában eleve benne volt, és csak az irányító központ – Moszkva – elhatározásától függött, hogy a nemzetközi politikai erőviszonyok lehetőségeit mérlegelve, ilyen vagy olyan taktikai megfontolásból ezt hol, mikor, milyen ütemben, miként hajtja végre. Így azután a két irányzat egy ideig egymással párhuzamosan, egymással alig érintkezve, külön fejlődhetett. A „polgári”, miután intézményeit, orgánumait tőle telhetően újból működtetni kezdte, nagyjából 1948 végéig folytatódhatott. A „marxista” viszont, ha szovjet előzményeit – és azok igen halvány hazai visszhangját – figyelembe vesszük, már 1945 előtt kialakult. Így a két vonulat közül itt most, először, ez utóbbi kezdeteit kell egy kissé korábbra is visszanyúlva megtekintenünk.

A marxizmus nevében fellépő irányzat hatalomra jutásáról volt itt szó, amely már az előző években is élesedő küzdelmet vívott mindaz ellen, amit a korábbi, ún. „polgári” történetírás folytatásának minősített. A valóságban persze e korábbi történetírásnak csak az egyik, mondjuk így: 1867-es hagyományokat folytató, szakmailag ma-

gasabb szinten mozgó ágát támadta ily erővel, míg ugyanakkor nagyon is elősegítette, hogy a másik ág, a „függetlenségi” típusú, nacionalista romantikáé, új életre keljen.¹ A dogmatizmus ugyanis saját manipulatív céljaira felújította e romantikának számos olyan elemét, jelszavát, amelyet felhasználhatott arra, hogy önmagát a nemzeti függetlenség ügye képviselőjének tüntesse fel, és így, érzelmekre hatva, népszerűbbé tegye, miközben a valóságban, e külszín mögött, messzemenően a sztálini rendszer politikai követelményeinek rendelte alá a nemzet, a társadalom érdekeit. Ez volt – mondhatni – az az édesítőszer, amely lenyelhetőbbé tette az új ideológia keserű piruláját. Amin nem változtat, ha tudjuk, hogy voltak, akik valóban hittek abban, hogy a nemzet és a haladás ügyét így lehet és kell együtt képviselni, a múltat pedig jobban, igazán megérteni.

Ezeket az ellentmondó jelenségeket nyilvánvalóan csak úgy tudjuk megfelelően értelmezni és helyükre tenni, ha sikerül – legalább a mi területünkön – megállapítanunk, hogy milyen elemekből tevődik össze a történetfelfogás sztálinista modellje.

E sorok írója tudvalevőleg nem tartozott azok közé, akik bibliai kinyilatkoztatásként szokták volt idézgetni Marx és Engels – vagy éppen mások – írásait. Ezúttal azonban a nyomozást az ő nézeteiknél kell kezdenie, hiszen az új irányzat a marxizmus nevében lépett fel, úgy, mint annak egyedül hivatott értelmezője és képviselője. Nos, ami Marx és Engels nézeteiről olvasható a magyar szabadságharcot és vezetőit illetően, máris jelzi, hogy a dogmatizmus enyhén szólva kissé önkényesen kezelte saját bibliáit is. Marx és Engels több vonatkozásban bírálta a magyar szabadságharc politikai és katonai vezetőit, így Kossuthot és Görgeyt, de korántsem képviselte azt az ámulási mitológiát, amelyet egykor a magyar emigráció, majd a függetlenségi romantika, végül pedig, utolsó fejleményként, a sztálini dogmatizmus hirdetett. Engelsnek azt az 1852-ben írt levelét, amely Görgey emlékiratait bírálja, bár tehetségét elismeri, sőt úgy látja, hogy felette állt a többinek, olykor – ha nem is hiánytalanul – még idézték az új irányzat képviselői, de mélyen hallgattak például arról a másik, 1853-ban kelt levélről, amelyben Engels határozottan elítéli azokat az „őrült vádakat”, amelyeket ellenfelei Görgeyre szórtak. De a sztálinista felfogásnak a Görgey-kérdésben elfoglalt álláspontja e formában nem pusztán és egyszerűen a saját alapjának vallott elvekből következett. A torzulást – nemcsak itt – más, további elemek betüremkedése is előidézte. Hozzátehetjük, hogy egy sor más kérdésben, ahol ily torzulásra közvetlenül nem vagy kevésbé került sor, a „marxizmus” is produkált olyan megközelítéseket, amelyek használhatónak bizonyultak. Ez történt például az 1848 előtti magyar nemesi reformmozgalom és – bizonyos fokig – a forradalom társadalmi feltételeinek elemzése, értelmezése terén.

Fellelhető viszont már a sztálini dogmatizmus ámulási koncepciója abban az újabb, más elemben, amelyet a harmincas évek szovjet történetírása hordott magában. Ezt mutatta, egyebek között, Rebekka A. Averbuch szovjet történésznőnek a cári intervencióról és a magyar szabadságharcról 1935-ben közzétett munkája.² Hogy ezt már annak idején, 1936-ban kritikailag figyelembe vehettem, az főleg Görög Imrének volt köszönhető; aki előbb részletes ismertetést tett róla közzé az egyébként nem a „hivatalos” magyar történetfelfogást képviselő *Századunk* hasábjain, majd pedig, kéréséremre, személyes beszélgetés során, bővebben tájékoztatott a részletekről. Görög Imre (1882–1974) jeles történész szakember, tanár, Szekfű ifjúkori diáktársa és barátja volt, aki az első világháború alatt a hadifogságban tanult meg oroszul, majd a forradalmak bukása után, hazatérve, itthon baloldali nézetei miatt nem taníthatott, hanem – főleg mint műfordító, az orosz irodalom tolmácsolója – kiadócégeknél dolgozott. Megnye-

rő, művelt, közvetlen személyiségére, szerény lakásában, könyvek között, ma is szívesen emlékezem.

Bevezetésül Averbuch historiográfiai áttekintésben bírálta meg 1848 egymást követő magyar megítéléseit. Előbb a „nacionalista legendát”, amely szerint a nemesség, Kossuth szavára, önként mondott le kiváltságairól. Azután azt az 1919 utáni újabb felfogást, amelyet szerinte főleg Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Pethő Sándor munkái képviseltek, és amely a függetlenségi nyilatkozatot hibának, Kossuthot többé-kevésbé politikai fantasztának tartja, Görgeyt pedig rehabilitálja. Averbuch szerint ugyanis éppen az engedetlen fővezér és a békepárt – tehát a belső ellenség erői – ásták alá a diadalmas forradalmat, és vezettek végül az árulás, a feltétlen megadás útjára, holott a bukás sem katonai, sem nemzetközi politikai okokból nem volt elkerülhetetlen. Ezt a téves alaptételt bizonyítandó Averbuch kiadatlan anyagot is felhasznál, főleg Paszkevicznek annak idején már Scserbatov által kiaknázott iratai közül néhány további darabot. Így újabb leveleket a fegyverletétellel kapcsolatban, amelyekről azt hiszi, hogy perdöntő bizonyítékok Görgey ellen, holott nem változtatnak érdemben mindazon, amit már ismerünk. Görög kritikája szerint tehát a fegyverletétel elbírálása továbbra is azon fordul meg, mint eddig: hogy reménytelen volt-e a küzdelem folytatása, várható volt-e valami kedvezőbb fordulat. Ha nem, ha Görgey „*mint fővezér helyesen viselkedett, akkor az, ami Nagyváradon történt, illeti ugyan emberi és történeti formátumát, de az árulás bélyegét nem sűti rá*”. A régi irodalomból Averbuch főleg Lapinski Görgey-ellenes emlékiratára támaszkodik. Felhasználja, egyebek között, Brunov londoni orosz követ jelentéseit, amelyekben például Russell miniszterelnöknek ez az érdekes és jellemző kijelentése olvasható: „*Rendkívül szerencsés körülmény, hogy Kossuth tisztára anarchikus irányt adott a mozgalomnak. Nálunk [ti. Angliában] igen nagy nehézségek támadtak volna, ha megmarad az alkotmány és a nemzeti szabadság védelmének álláspontján.*” Végül is azonban Görgeyt illetően nem találunk itt olyan valóban érdemleges, új adatot, amelyet a kutatás előzőleg – főként Steier Lajos munkái óta – nem ismert volna. Mindent összevéve – Görög szerint – Averbuch könyve hasznos adalék, amely szorgalomról tanúskodik, és viszonylag tárgyilagos hangnemben íródott, de forráshasználata és forráskritikája nem elég körültekintő, szemlélete pedig „*nem emelkedik a pártpublicisztika színvonalára fölé*”.³

Mi inkább azt mondanánk, hogy a szovjet kutató minden igyekezete és feltehető jó szándéka ellenére sem tudott – nem is tudhatott – mentesülni a történelem sztálini koncepciójának ott mindenkire ránehezedő nyomása alól. Így lett központi kérdés a belső ellenség, az árulók vadászata a jelenben s a múltban egyaránt. Azt, hogy volt Debrecenben egy – magában véve nem igazán erős és nem is a feltétlen meghódolást kívánó – „békepárt”, hogy utóbb Görgey helytelenítette – nem utolsósorban a seregre gyakorolt hatása és időszerűtlensége miatt – a függetlenség kimondását, meg hogy ellentétek feszültek a politikai és katonai vezetés között, tudtuk már korábban is. Itt azonban a hangsúly már áttolódott, és az egész szabadságharc ügye, kimenetele, sorsa nem a nemzetközi erőviszonyok, hanem a belső ellenség, az áruló aknamunka függvénye lett. Azóta, hogy Sztálin 1927-ben a szociáldemokrácia ellen megindította nemzetközi síkon a belső árulók elleni hadjáratot, ez a munkásmozgalmon belüli „árulókeresés” visszamenőleg kiterjedt a régebbi korokra és más történelmi helyzetek vizsgálatára is. A jelen politikája szabta meg a múlt értelmezését. Ez fejeződött ki Averbuch okfejtésében, majd abban is, hogy a sztálini történetfelfogás magyar képviselői utóbb annyit hivatkoztak az ő állásfoglalására.

Annak idején persze Averbuch könyvének nem volt nagy szakmai visszhangja. Azok sorában viszont, akik a hitleri Németország fenyegető árnyékában, a háború alatt Kossuth hagyományait próbálták, tanulságul, feleleveníteni, mégis akadt, aki rá hivatkozott. Deák Imréről van szó, aki a száműzött Kossuth politikai tevékenységét kezdte megírni – pontosabban annak egyelőre a Hajnal István által már feldolgozott törökországi időszakát. E jóakarátú, de igen konfúzus könyvben, amely az emigrációs politika nemzetközi vonatkozásaitól a hazai titkos konspirációkon át a Duna-konföderációs tervekig sok részletet egybegyűjt, de igen rendezetlen módon, a magyar sajtó-visszhang nyomán röviden említés történik Averbuch munkájáról is, méghozzá éppen a Görgey elleni vád alátámasztása céljából. Deák Imre ugyanis, Kossuth emigrációs politikájának híveként, szükségesnek tartja átvenni az árulási vádat, bár kissé egyéni fogalmazásban. Szerinte ugyanis Görgey, „amint hozzájutott a korlátlan hatalomhoz, sietve megadta magát. Nem várta a segítséget, mely angol és francia földről közeledett Magyarország felé”.⁴ Igaz, hogy e félreérthető fogalmazással feltehetően maga Deák sem valami katonai segítségre gondolt, hanem olyan diplomáciai fellépésre, amelyet Teleki László szeretett volna – sikertelenül – előkészíteni. De azért így is nehéz meghökkenés nélkül találkozni egy olyan fantazmagóriába illő követeléssel, hogy Görgey Aradnál, az ellenséges túlerő bezáruló harapófogójában, várja meg, amíg megérkezik az az angol és francia „segítség”, amely e ponton gyakorlatilag akkor is hatástalan marad, ha netán megszületik. A szerző azonban minden ilyen meggondolástól függetlenül meg van győződve arról, hogy Görgey „tragikus szereplése sorvasztotta el a magyar faji erőfeszítést”.⁵ Pedig szorgalmas adatgyűjtőről van szó, aki ekkoriban egy iratgyűjteményt is közzétett a szabadságharc történetéről, nem egy érdekes szöveggel, de nem kevésbé tendenciózus válogatási elvek alapján, illetve téves kommentárok kíséretében.⁶ A jóakarátú igyekezet ugyanis, sajnos, nem elég a történelemhez.

Kossuth példáját idézte fel halálának ötvenedik évfordulóján, 1944 tavaszán, a döntő válság küszöbén, Moszkvában közzétett füzetében, a fő ideológus Révai József is.⁷ Bár az ő korábbi, a reformkorral, a nemesi polgárosodással és 1848 kérdéseivel foglalkozó tanulmányai is elsősorban történetpolitikai jellegűek voltak, tehát nem pusztán a múlttól szóltak, ez az írása még hangsúlyosabban politikai jellegű. Fő célja nem a történeti elemzés, hanem annak bemutatása volt, hogy Kossuth neve most – a II. világháború vége felé – programot jelent, a bátor szembenállását, a nemzeti védelemét. Míg Magyarországon az elmúlt negyedszázadban – írta – főleg Kossuth ellenfeleinek: Széchenyinek, Batthyáynak, Görgeynek igyekeztek elégtételt adni, most, a veszély órájában, Kossuthhoz kell visszatérni, aki vállalni merete a forradalmi harcot. Akadtak 1848 őszén megalkuvásra készek. Utóbb, Debrecenben is békepártiak. Sőt Kossuthnak „Görgeyvel való ellentétei mögött is végső soron a behódolási politika és a szabadságharc következetes végigvívásának ellentéte rejtett, még ha ez az ellentét a forradalmi katonai és civil hatalom közti hatásköri összeütközés kontúrájában jelentkezett is”. Azt várnánk, hogy ebből Görgey mint belső ellenség maradéktalan elítélése következne. Ezúttal azonban az új motívum: a fegyveres ellenállás meghirdetése nagyobb, közvetlenebb hangsúlyt kapott, mint a szokásos sztálini koncepció, és ez Révai számára lehetővé tette, hogy a nemzeti múlttól árnyaltabban és több együttérzéssel nyilatkozzék, mint a dogmatizmus más, kevésbé igényes képviselői és mint olykor ő maga is, más helyzetekben. Általában: Révai még mindig árnyaltabban formálta meg véleményét, mint későbbi, szerényebb kaliberű, de annál nagyhangúbb utódai, és kevésbé tartotta kánonnak minden megállapítását.⁸ Ezúttal is elismeri: „Lehet vitatkozni azon, hogy taktikusan volt-e meg-

választva a trónfosztás kimondásának időpontja 1849 áprilisában, amikor a tavaszi hadjárat nagy győzelmi sorozata előtt állt, és még fontos szempont volt nem elkedvetlenülíteni a hadsereg monarchista érzelmű, de németellenes tisztikarát.” Utóbb a sablonos hazai szövegekben ily fenntartásokkal már nem találkozunk. Persze Révai is hozzáteszi: „az azonban bizonyos, hogy Kossuthnak ez a lépése is csapás volt a megalkuvókra, a békepártra”. Azt viszont már nem teszi hozzá, hogy e belpolitikai lépés nem állította meg a nemesi „jobbratulódást” a Szemere-kormány alatt – lásd a radikális sajtó cikkeit –, és nem segítette elő Magyarország nemzetközi elismertetését úgy, amint azt várták tőle. A továbbiakban Révai természetesen hibáztatja, hogy Görgey „lemosolyogta, katonailag értéktelennek tartotta a népfelkelőket”, de siet hozzátenni: „abban természetesen igaza volt, hogy a népfelkelési romantika ellen fordult, és a háborút nem partizánokkal, hanem reguláris hadsereggel akarta vívni”, csak a népfelkelők lebecsülésében nem volt igaza, hiszen azok – például Jellachich csapataival szemben – komoly eredményeket tudtak elérni. A későbbi sablonos szövegekben azt is hiába keresnénk, amit Révai – Leninre hivatkozva – megállapít, hogy „a '67-es kiegyezés az akkori helyzetben történelmileg elkerülhetetlen volt”.

Abban az itt, e füzetben közzétett, MAGYAR SZABADSÁG – VILÁGSZABADSÁG című tanulmányban, amelyet 1938-ban írt, Révai leszögezi, hogy „Görgey győztes és zseniális hadvezér volt”. Hozzáteszi azonban, hogy seregébe a „törvényességnek” és „a Habsburg uralkodóhoz való hűségnek szellemét plántálta” (a „plántálás” persze nem az ő műve volt) – meg hogy Kossuth 1849 tavaszán már nem támaszkodhatott „a radikális balszárnyra” Görgey „pártutési kísérletei, a békepárt mindenáron kiegyezésre törekvő politikája” ellen. „Ez volt egyik döntő oka a szabadságharc bukásának.” Itt már közel jár a sztálini koncepcióhoz, bár a belső ellenség még nem a legfőbb motívuma.

Az új ideológia hívei természetesen kezdettől fogva Görgey ellen foglaltak állást, bár egy ideig némileg visszafogottan, amíg nem lehetett a teljes átalakítást napirendre tűzni, és vele – ismét – az árulási vádat. A hazaiak oldaláról Mód Aladár 1946-ban, egy Kossuth-tanulmányában, ennek megfelelően, azt a sematikus bírálatot vagy ítéletet fogalmazta meg, hogy „Görgey nem értett egyet Kossuth demokratikus politikájával, a békepártiakkal, a kiegyezést keresőkkel rokonszenvezett”.⁹ S amíg a forradalom és a szabadságharc századik évfordulójának megünneplésére folytak az előkészületek, gyakorlatilag mindkét oldalon külön-külön, addig a felső politikai vezetés sztálinista erői is vigyáztak arra, hogy a program lehetőleg olyan „közös” állásfoglalást juttasson kifejezésre, amely nem hozza napvilágra a belső ellentéteket, de célkitűzésével – és elhallgatásaiival – számukra könnyíti meg a további lépések megtételét. Az irányelveket a Történelmi Emlékbizottság számára maga Révai József dolgozta ki. Ezek szerint „ki kell domborítani Kossuth szakadatlan harcát a megalkuvókkal. Anélkül, hogy Széchenyi, Deák, Batthyány Lajos stb. történelmi érdemeit tagadnánk, [...] ki kell mondani határozottan, hogy Kossuth politikája volt a helyes, Széchenyi, Deák, Batthyány, a '48-as békepárt és Görgey politikájával szemben, Kossuthnak volt igaza, mert az idegen elnyomókkal és belső szövetségeseikkel szemben nem lehetett már akkor sem a középut politikáját folytatni, csak a fegyveres nemzeti önvédelem, a kíméletlen harc politikáját”.¹⁰ Az elhallgatások közé tartozott, hogy Görgey, akiben persze Révai képtelen volt éppen a nemzeti önvédelmi harc elszánt hívét felismerni, feltűnően kimaradt, tetteivel együtt, a programban szereplők közül. A Történelmi Emlékbizottság által közzétett CENTENÁRIUMI ESEMÉNYNAPTÁR¹¹ is hallgatott róla, viszont szükségesnek látta megemlékezni arról az állítólagos Alekszej Guszev orosz tüzérkapitányról, akit tizenöt társával együtt letartóztattak, majd hetedmagával együtt kivégeztek 1849 augusztusában Minszkben, mivel a cári hadseregben propagandát

fejtett ki a magyar szabadságharc érdekében. A valóságban persze ez az egész Guszev-ügy nem létezett, semmiféle levéltári vagy más adat róla nincs, az egész a szovjet órnagyi rangban hazatért Illés Béla írói fantáziájának és politikai szolgálatkészségének szüleménye volt. Ami persze nem gátolta meg az érdekelteket – őt magát is beleértve – abban, hogy e valótlan mesét történelmi tényként kezeljék, elősegítve, hogy bekerüljön a történelmi munkákba, sőt – nem kevésbé szégyellni való módon – a fővárosban utcát nevezzenek el Guszevről, és emléktáblát állítsanak a soha nem létezettnek, egyértelmű jeléül annak, hogy a sztálini politika tulajdonképpen mire becsülte, miként kezelte és alkalmazta eszközként a történelmet is.¹² Ettől függetlenül Görgey áru-lása még nem szerepelt az Emlékbizottság más kiadványaiban meg a centenáriumi kiállítás anyagában, katalógusában sem.¹³ Pedig közben, bár egyelőre csak szűkebb területen, már kibontakozóban volt az újabb offenzíva e kérdésben is, főleg a *Honvéd* című katonai lap cikkeiben, amelyekre alább még visszatérünk.

A hazai történetírásnak az a másik, szakmailag jelentősebb ága, amely 1945 történelmi fordulóját úgy élte át, hogy – legalábbis egyelőre – továbbfejlődhetett, nem látott okot arra, hogy módosítson a Görgey-kérdésben kialakított álláspontján. Ezt a megközelítést vették át, illetve folytatták az 1945-ben elkészült, új középiskolai tankönyvek¹⁴ és e sorok írójának egyetemi előadásai.¹⁵ E megközelítésben foglalkoztak 1848 hazai és külföldi problémáival a Teleki Intézet francia folyóiratának cikkei és zömmel azok a kiadványok, amelyek a centenárium alkalmából láttak napvilágot.¹⁶ Hasonlóképpen Jánossy Dénes újabb kötete, amely folytatta a Kossuth-emigráció további – helyenként a Görgey-kérdést is érintő – megnyilatkozásainak bemutatását.¹⁷

Ezt képviselte Eckhart Ferencnek a centenárium éve alkalmából „a szabadság évéről” készített összefoglalója is.¹⁸ Ebben azt olvassuk, hogy Kossuth 1848 őszén „a jövőendő magyar győzelem hadvezérét látta Görgeyben, aki nagy buzgalommal és erős kézzel látott hozzá, hogy a megvert, rögtönzött magyar csapatokból komoly, harc képes sereget teremtsen”. S bár még úgy tudja, hogy Görgey Komáromnál, 1849. július elején, megszegte a kormánynak a szegedi levonulásra tett ígérését, sem ekkor, sem utóbb nem tartja árulónak. Kiemeli, hogy Kossuth részéről már menekülésekor elhangzott az árulási vád, amely utóbb még határozottabb formát nyert, és amely azután „fél századon át vita tárgya volt a közvéleményben”.¹⁹

Ugyancsak a centenárium alkalmából látott napvilágot magyar fordításban az a nemzetközi szerzőgárda által Európa forradalmairól írt tanulmánykötet, amelynek a magyar szabadságharcról szóló fejezetét a szerkesztő, Fejtő Ferenc írta.²⁰ Az érdekes, határozott kontúrokkal készült tanulmány tulajdonképpen – jó néhány kritikai megjegyzésével együtt – lényegében véve szintén a magyar kutatás álláspontján belül maradt. Az 1849. januári váci proklamációval kapcsolatban leszögezi, hogy Görgey „nem volt áruló. Az ellenséggel való összjátásnak még a gondolata sem kísértette meg”. Majd hozzátéveszi: „Nem áruló volt, hanem jó hazafi, de rossz politikus”, aki végig nem tudott kijutni abból a dilemmából, hogy a forradalom tábormoka vagy a békepárt támasza. A politikai konspiráció ügyét Fejtő kellő arányaira szállítja le. Szerinte Kossuth valóban félt attól, hogy „politikájának képviselőházi ellenfelei” és Görgey egymásra találjanak. Ez, ha „Görgey osztályszármazását, politikai koncepcióját és Kossuthal szemben való ingerültségét tekintjük, logikus is lett volna”. Csak éppen nem így történt. „Nemcsak Görgey tájékozatlanságán, hanem a békepárti politikusok ügyetlenségén is múlt, hogy csak akkor léptek érintkezésbe, amikor találkozásuknak már nem lehettek súlyosabb politikai következményei.” Abban, hogy Bécs helyett Buda ellen vonult, Görgeyt vezethették politikai indokok, de nem a bé-

kepárttal összecsapva, hiszen békepárti képviselőkkel először csak május 31-én, tehát Buda bevétele után került érintkezésbe. A koncentráls terve 1849 nyarán a katonai vezetők – és nemcsak Görgey – fegyelmetlenségén hiúsult meg. A fegyverletétel elkerülhetetlen volt, de ezt Görgey Kossuth politikájának elítélésével kapcsolta össze, aki úgy tűnt fel előtte, „mint egy tragikomikus rajongó, aki önmagát éppúgy megcsalta, mint azokat, akik hittek benne”. Egy kissé úgy, mint utóbb A NAGYIDAI CIGÁNYOK szerzője előtt, egy keserű pillanatban. Görgey „az áruló jelzõt, amellyel a menekülõ Kossuth és hívei illették, és amelynek ódiomatól csupán évtizedek múlva mentette fel a higgadt történetírás, nem érdemelte meg, hiszen a vereség valóban feltartóztathatatlann volt – de Kossuth iránti hűtlenségével és vádaskodásával Görgey beszennyezte a fegyverletétel tragikus alkalmanak gyászos nagyszerűségét. Csupán az menti Görgeyt, hogy bosszús iróniája, embermegvetõ kevély gögje saját magát sem kímélte”.

A Magyar Külügyi Társaság jó kezdeményezéséből viszont, hogy az orosz emlékiratok érdekes anyagából lásson egy válogatás napvilágot, végül csak egy igen gyenge kötet született meg.²¹ Ebben, valóban fontos szövegek helyett, mindössze két írás látott napvilágot. Az egyik egy orosz katona A. Fatyijev által feljegyzett elbeszélése, Zsatkovics Kálmán múlt századi (1886) fordításában,²² de a korábbi közlés adatainak megemlézése nélkül. A másik pedig, még kevésbé szerencsés megoldásként, Scserbatov Paszkevics-életrajzának nem eredeti részleteit, hanem annak a múlt századi szlovák publicista Szvetozár Hurban-Vajansky által készített kivonatos átdolgozását adta vissza magyarul.²³ Ebben jó néhány tévedés olvasható, például az, hogy Kossuth még Szegeden volt, amikor Görgey Aradra ért. A válogatást sajnos nem az orosz irodalom jó ismerője, Trócsányi Zoltán végezte, aki a kötet bevezetőjét írta. Ebben természetesen nem nevezi Görgeyt árulónak, bár utal Kossuth és Görgey ellentétére a függetlenségi nyilatkozat körül, és megjegyzi, hogy „huzakodásuk közben elmulasztották Bécs megtámadását”, és így „az osztrák hadsereg megerősödik”.

Említsük meg végül azt a nagy tanulmánykötetet, amely a kitűnő Szabó István szerkesztésében látott napvilágot Debrecenről mint a szabadságharc fővárosáról.²⁴ Ebben maga Szabó István a küzdelem szervezési problémáit elemezte a tőle megszokott alaposággal.²⁵ A hadsereg szervezéséről szólva kissé visszatekintett az 1848 végi előzményekre is. A nemzetőrök, akiktől Görgey sietett megszabadulni, mert a fegyelmetlenséget „nem szenvedte el”, komolyabb harci értéket szerinte sem képviseltek. Görgey panaszára pedig, hogy katonáinak köpenye rossz, Kossuthnak azt a karácsony első napján kelt válaszát idézte, amely „a valóságot már alig érzékelve” reagált erre így: „épp ezért kell egy meleg marsch és győzelem, hogy ezen hiányt helyrehozhassuk, heverésben fázik meg az ember”.²⁶ Szabó megállapítása szerint továbbá Kossuth 1849 küszöbén a főváros feladásáért „felindulva és nyilvánvalóan jogtalanul” ítélte el, sőt fenyegette meg Görgeyt, hiszen ő Buda előtt csak „alig kétes kimenetelű” csatát vállalhatott volna.²⁷ A felvidéki hadjárat alatt viszont Görgey nagy eredményeket ért el „a sereg felszerelésének kiegészítése és katonás szellemének tekintetében”. A kötet többi szerzője közül Csobán Endre a váci proklamációról írva nyitva hagyja a döntést a két, egymással szemben álló felfogás között, hogy ez politikai párttűtés volt-e vagy pedig a tisztakar bomlásának ellenszere.²⁸

E kötetet – és Eckhart fent említett könyvét – azonban már – ha nem is elsősorban a Görgey-ügyben elfoglalt álláspontjuk miatt – éles támadás érte az új koncepció híveinek oldaláról. Néhány ifjú és harcias kritikus, áttekintve a centenáriumi év irodalmát a Századok hasábjain, Szabó kötetének szerzőiről azt állította, hogy „nyíltan átveszik a békepárt [...] támadó, destrualó hangját a forradalom politikai és közigazgatási szerveivel szem-

ben”, és hogy „a pozitívizmus és áltudományos objektivitás álarca” alatt – egyebek közt – „a jótékony feledés fátyolába” borítják a főpapság, az arisztokrácia, a birtokos nemesség és tisztikar jó részének „áruló” magatartását.²⁹ Eckhartról, akinek nevét következetesen rosszul Eckhártnak írták, ugyanezek a szerzők leszögezték, hogy amit írt, az „tudományos formába bújtatott ellenforradalmi propaganda”, módszere meg „a reakciós történetírás ismert fegyvertárából való”, ahonnan „nem is szűkmarkúan válogatta össze hamisításait”, így azt, hogy „Görgey dicséretét zengve ő is elítéli a népfelkelés harci értékét”.³⁰

Ez a támadás, amely persze kiindulásul Rákosi Mátyás és Révai József útmutatására hivatkozott, azt jelezte, hogy ekkor már a sztálini koncepció hívei hatalmon tudták magukat, hiszen a *Századok* 1948. évfolyama tulajdonképpen csak 1949-ben látott napvilágot. A kritika azonban már előbb is élesedett, néha jelentéktelennek tűnő kiadványok ellen is. Tóth Lajosnak egy igen szerény igényű és színvonalú kis füzetét, amely Görgey „életregényét” bemutatandó ugyancsak 1948-ban jelent meg Debrecenben.³¹ Ifjú bírálója oly hévvel támadta meg, mintha érdemes volna ágyúval verébre lőnie, és persze leszögezte, hogy Görgey „a forradalom ellensége volt, s tevékeny szerepet vállalt a függetlenségi harc megbuktatásában”.³² S még abban az évben megjelent az új irányzatnak a centenárium megünneplésére szánt reprezentatív kiadványa, a FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC, amelynek hét szerzője közt ott szerepelt Andics Erzsébet, Mód Aladár, Nemes Dezső.³³ A *Századok* fent idézett kritikai szemléje szerint ez volt „az első nagyobb szabású kísérlet a forráskutatásnak a marxi-lenini ideológiával való egyesítésére”.³⁴ S ha egyik szerző esetében különösebb forráskutatásról nem is igen beszélhetünk,³⁵ a vezető és legterjedelmesebb tanulmány, Mód Aladár tollából, mindenesetre viszonylag széles adatgyűjtésre épült.³⁶ Mód valóban őszinte meggyőződéssel vallotta, más munkáiban is, hogy az új koncepció a nemzeti függetlenségnek azt az ügyét képviseli, amely, az érte vívott küzdelemmel, az utolsó négy évszázad magyar történelmének – szerinte – töretlen fő vonalát adta meg.³⁷ S e szubjektív jóindulata és részben talán bizonyos naivitása, ha nem óvta is meg nagy szakmai hibáktól, mindenképpen megóvta attól, hogy a sztálini koncepció más, főbb hazai képviselőivel egészen azonos kategóriát képviseljen. Magát az irányzatot persze őszintén igyekezett a szabadságharc előadásában érvényesíteni, nemcsak abban, hogy társadalmi feltételekre vezette vissza azt, amit a korábbi történetírás rendszerint személyi ellentétként értelmezett, hanem – főleg – a bukás okainak elemzésében. Az „áruló” jelző osztogatásában másoknál tartózkodóbb ugyan, de azért úgy látja, hogy Görgeyt nem lehet „az egyéni és politikai felelősség alól” felmenteni, és hogy Kossuth a viddini levélben „joggal ítélkezett felette, és okolta őt az árulásért”. S végül arra a konklúzióra jut, hogy a szabadságharc nem azért bukott meg, „mert a túlerő vagy Kossuth és Görgey személyi ellentétei akadályozták meg győzelmét, hanem azért, mert a kompromisszum megfojtotta Kossuth és a nép tetterejét”. Elbukott, „mert az idegen reakcióval szemben mindenkor csak a belső reakció felszámolása biztosíthatja a győzelmet”. Erre az akkori politikai vezető rétegek nem voltak képesek, de a jelen ebből levonhatja a tanulságokat. Íme: a sztálini koncepció és vele, első helyen, a belső ellenség vadászata, mind a politikában, mind abból következőleg, a múltra visszavetítés.³⁸

Ebben szerepet kapott a szovjet történetirodalom eredményeinek tolmácsolása, bemutatása is. Ismertették a SZOVJETUNIO TÖRTÉNETE című munka (1940) idevágó részletét.³⁹ Közzétették a már említett R. A. Averbuch egyik – egyébként hasznos – tanulmányát a magyar forradalom kedvező visszhangjáról a múlt századi orosz haladó gondolkodók körében,⁴⁰ valamint egy nyilatkozatát a centenárium alkalmából.⁴¹ Az azonban, hogy a sztálini koncepcióval összeötvözzék „a magyar polgári történelmi gondol-

codás nagy retrográd hagyományát: a nemzeti történelem hősökre és áruelőkra bontását” – hogy egy találó meghatározást idézzünk⁴² –, természetesen a hazai ideológusokra várt. S így a munkásmozgalmon belüli áruelővadászaton edződött publicisztikának sikerült a régi, „függetlenségi” párti jelszavakat újjáélesztenie, és ismét megindult az osztály-áruelők után a nemzetáruelők visszakeresése. Szakmailag meglehetősen igénytelen színvonalon, de politikailag annál súlyosabb következményekkel.

Érdekes itt néhány főbb politikai, illetve szakmai esemény kronológiáját együtt szemügyre vennünk.

1949. március 27.: A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén az új elnök, a Moszkvából hazatért Andics Erzsébet bemutatkozó beszédében sommásan megbélyegzi és elveti az előző korszak egész történetírását. Szerinte 1919 után „megindult a magyar nemzet nyílt áruelőknek a rehabilitálása Pálffy Jánostól és Károlyi Sándortól Görgey Artúrig”. Követendő mintaképként pedig, akihez visszatérünk érdemes, Horváth Mihály mellett Thaly Kálmánt állítja az egybegyűltek elé. Tehát – jellemző módon – a nacionalista romantika és retrográd nemesi eszmények hamisításairól ismert képviselőjét.⁴³

1949. március 30.: letartóztatják Rajk Lászlót és társait, miközben a sajtó a belső ellenség által képviselt személyeket hangsúlyozza, és az éberségre intő szövegeket ismételteti.

1949. május 25.: Buda visszafoglalásának századik évfordulója alkalmából Sólyom László altábornagy beszédet mond a várbeli honvédszobornál Farkas Mihály vezérezredes, honvédelmi miniszter, az ÁVH magas rangú tisztjei, valamint Szakasits Árpád köztársasági elnök jelenlétében, akit egy év múlva majd szintén letartóztatnak. Sólyom hangsúlyozza, hogy Budavár bevételé ragyogó fegyvertény volt, de egyben „a szabadságharc bukásához vezető út első állomása is”, mert az ostrom idővesztését okozott és az ellenfél üldözésében megtorpanást. A tanulság: „a legnagyobb erőfeszítés is bukásra van ítélve, ha a nép nem számol le belső ellenségeivel, az áruelőkkel és kalandorokkal”. Ezért a hadsereg „katonai vezetőivel élén egy emberként sorakozzék fel a magyar nép politikai vezére mögött!”⁴⁴ Értsd: Rákosi Máttyás mögött.

1848 és 1948 problémáinak összevetésével azonban az altábornagy már előzőleg is foglalkozott. A *Honvéd* című katonai szakfolyóiratban, amely a centenáriumi időszakában több idevágó cikket közölt,⁴⁵ már előzőleg két írást tett közzé, a felelős szerkesztő: Réczey Ferenc vezérőrnagy felkérésére,⁴⁶ méghozzá Görgeyről. Az elsőben, amely 1948 májusában látott napvilágot, elsősorban azt a problémát elemezte, hogy a régi rendszer hadseregének tisztjei hogyan állhatták meg a helyüket 1848-ban, illetve most, 1948-ban.⁴⁷ Ez a kérdés egyénileg is közelről érdekelte, és így cikke helyenként szinte az önvallomás jellegét öltötte fel. Sólyom László (1908–1950) ugyanis, mint egy korán elhunyt járásbíró felárva fia, katonai főrealiskolában kapott ingyenes helyet, majd a Ludovika Akadémia elvégzése után, 1936-ban avatták hadnaggyá a Horthy-hadseregben. Itt tehetsége és szorgalma miatt hamar felvették a Hadi Akadémiára is, de a vezérkarba már nem vették át származása miatt, a jobbra tolódó politikai viszonyok között. Sólyom a szovjet elleni háború kitörését követően, 1941 nyarán kilépett a honvédség állományából. A polgári életben volt ludovikás bajtársa, Pálffy György segítségével sikerült elhelyezkednie, és rajta keresztül került kapcsolatba az illegális kommunista párttal is. 1944-ben vele együtt vett részt a párt Katonai Bizottsága tagjaként a Magyar Front tevékenységében, 1945-ben Budapest első rendőrfőkapitánya, majd a néphadsereg egyik szervezője és első vezérkari főnöke lett. Politikai állásfog-

lalását egyértelműen tükrözte egyebek közt az a nyilatkozata, amelyben 1948 elején a magyar szabadságharcos szövetség megalakulása alkalmából elítélte a belső reakció aknamunkáját, az összeesküvőket, és hitet tett a népi demokrácia továbbépítése mellett, folytatva Dózsa György, Rákóczi Ferenc, a szabadságharc honvédei és – utóbb – a magyar partizánok hagyományait.⁴⁵ Az új ideológia politikai vonalának és egyben történeftelfogásának átvételével természetesen együtt járt Görgey szerepének elitélése is. A meglepő inkább az, hogy ebben az első cikkben Sólyom mennyi beleérzéssel, sőt együttérzéssel próbálta rekonstruálni Görgey lelkivilágát 1848 őszén. Egy kissé mint-ha saját problémáit elemezte volna. Kifejtette, hogy Görgey „nem számításból, hanem meggyőződéséhez híven jelentkezett a honvéd seregbe”. Lelkesen szolgálta a nemzet ügyét. A csepeli eset sem „politikai karrierizmus” következménye volt nála, hanem azt bizonyította, hogy ő komolyan veszi a forradalom védelmét, „és sokkal nagyobb mértékben függetleníti magát a múlt előítéleteitől, mint tényleges tisztársai”. Nehéz választás és próbatétel elé akkor került, amikor Kossuth megbízásából a parndorfi táborba ment. Itt „régibajtársaival” találkozott, „akik sokkal kevésbé szabadultak meg előítéleteiktől”, mint ő, „Vajon feltámad-e lelkében a múlt, megújulnak-e a régi erények és velük a régi hibák? Vajon ki kerül ki győztesen a harcból, a forradalmár-e vagy a császári királyi tiszt?” Sólyom, aki a forrásanyagban és annak kritikai kezelésében láthatólag nem volt eléggé tájékozott, szó nélkül tudomásul veszi, amit Görgey emlékirataiban arról mond, hogy ő a táborban ellenezte az osztrák határ átlépését, és ettől számítja visszafordulását a múlt felé. A valóságban persze, mint Kossuth lelkes beszámolóiból is kitűnik, Görgey végül igenis támogatta az előnyomulást, Kossuth javaslatát, csak éppen utólag erről már nem írt. Sólyom viszont máris sietett a tanulságot levonni: „Forradalmakat nem lehet a régi rend vezéréivel győzelemre juttatni.” A szabadságharcnak is az volt az egyik fő problémája, hogy „sikerül-e forradalmi sereget létrehozni” és azt „forradalmi vezetők” kezére adni. „A mi generációnk – folytatja Sólyom –, amely sokkal szerencsésebb körülmények között, hasonló problémákkal került szembe, minden eddiginél jobban megérti, mit jelent a valódi forradalmi vezér”, aki „tízezrek lelkesedését” tudja pótolni, amire viszont „egyedül a sziklaszulárd meggyőződés, az üggyel való teljes azonosulás tehet képessé”. Görgey viszont – a szerző szerint – máris elfordult a forradalomtól. Így azután ettől kezdve érthető módon, lépésről lépésre szigorú bírálat kíséri tetteit. Inkább az a meglepő, hogy még ezután is kap egy résztvevő mondatot arról, hogy „mennyi keserves csalódáson kellett keresztül mennie, míg az álmok világából a földre érkezett”. Ettől eltekintve azonban egyértelmű elítélésben részesül, mert – a szerző szerint – a nemzetörököt hazaeresztve „szakít” a forradalmi elemekkel, „szinte céltudatosan gyengíti seregét”. Külön megrovást kap „a kormány utasításának merev, szó szerinti végrehajtása”, közelebről a határvonal megszállva tartása miatt, amely ellen annyit hadakozott, de azért is, hogy a nagy visszavonulásig tétlen maradt.

Az a benyomásunk, hogy ez a megközelítés, a maga elismerő, kezdeti mondataival, nemigen nyerte el az illetékes politikai-ideológiai pártvezetés tetszését. Talán – szóban – részükről bizonyos, látszólag jó szándékú és barátságos figyelmeztetés is elhangozhatott. Erre vall, hogy Sólyom László még az év őszén Görgeyre egy olyan, újabb tanulmányban tért vissza, amely a korábbi folytatásának volt ugyan tekinthető, hiszen főleg a váci proklamációval foglalkozott, de bőven visszanyúlt az előző cikk témájára is, csak éppen kissé változott hangszerelésben.⁴⁹ Bevezető mondatai is egy kissé mentegetőznek tünnek. Amikor előző cikke megírására a lap szerkesztőségétől felkérést kapott – olvassuk itt –, tájékozottsága e kérdéstről „az átlagképzettségű katona színvonalán mozgott”, és Görgeyről amolyan „pártatlan” véleménye volt. De azután átnézte emlék-

iratait néhány fontosabb más kiadvánnyal együtt, és rájött, hogy Görgey körül a „száz-éves szépítgetés és hazudozás a kapitulánsoknak, a kiegyezőknek, a forradalom gyűlölöinek műve volt”. Ilyen tanulságot viszont azok a munkák, amelyeket a szerző valóban forgatott és idézett is pontosan, nem sugalltak – sem Görgey memoárjai, sem Steier kiadványai, de még – új darabként – az Andics által kedvelt Horváth Mihály összefoglalója sem, bár az – láttuk – valóban elítélte Görgeyt. Ez a konklúzió, ilyen hangnemben, nyilvánvalóan nem az idézett irodalom, hanem az adott politika és ideológia forrásából származott. A szerző pedig, aki egyértelműen az új világ mellett foglalt állást, ezt az útmutatást is kész fenntartás nélkül követni. Így lesz Görgey már, az előző cikk jellemzésétől eltérően, egyszerűen „kielégíthetetlen törtető”, aki „csak érvényesülése szempontjából nézi az embereket és a dolgokat”. Görgey politikája pedig lényegében véve „teljesen azonos” a „királyi zsarnok” és „a feudális magyar reakció néppellenes, a szabadsággal és haladással szemben álló politikájával”. Benne „a nagyvonalúságot és fantáziát egyéni varázsa, fegyelmező- és rendszerezőkészsége pótolta. Utóbbi két tulajdonsága azonban az alsó szintű vezető színvonalán állott”. Határozatlan volt, töprengő és késedelmes. Szívós céltudatossága, keménysége volt az, ami „valószínűleg Kossuthra is hatást gyakorolt”. A bő egyéni jellemzés után ugyanis most a Kossuth–Görgey viszony elemzése következik. „Kossuth, aki az események valódi irányítója, nagy áttekintésével, szárnyaló fantáziájával a hadászat terén is már az első naptól kezdve zseniális dilettánsnak mutatkozik. Egyetlen hibája, hogy néha elszakad a realitások talajáról.” S jön – ismét – a decemberi visszavonulás, amelynek során a szerző Görgeynek szemére veti, hogy miért tartott ki Győrnél nyolc napig, és térképen is jelezni próbálja, hogy milyen más, jobb lehetőségei lettek volna. Majd egy politikai helyzetkép s utána a váci proklamáció, amely „nyílt pártütés, lázadás” volt „a forradalmi kormány és a forradalom ügye ellen”, tehát „árulási kísérlet”, amelyet egyesek – a szerző szerint – hiába próbálnak azzal magyarázni, hogy a tisztikar megőrzése volt a célja, hiszen „kétségbevonhatatlanul, tényszerűen kimutatható a teljes összhang” Görgey korábbi és újabb tettei között. A cikk végül a felvidéki hadjáratot elemzi, azt is szigorúan elítéli, ismét a más, jobb lehetőségek utólagos térképrevitelével, kijelentve, hogy Görgey „nem harcolni akar a bányavárosokban, hanem kapitulálni”, és átvéve Horváth Mihálynak azt a helyt nem álló megállapítását is, hogy ezután Görgey „minden kapcsolatot megszakított az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal, többé nem küldött jelentést, a hozzá érkezett futárokat pedig durván elutasította”.

Súlyom tehát eleget tett a politika óhajának. De ez még nem volt elég. Sőt ezzel vált alkalmassá arra, hogy a pártvezetés őt használja fel egy újabb, kissé más jellegű feladat elvégzésére. Andics Erzsébet őt kérte fel arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1949. október 14-i, emlékezetessé vált felolvasóülésén tartson előadást a szabadságharc bukásának katonai okairól, vagyis e címen tulajdonképpen Görgey működéséről és annak megítéléséről. S itt e sorok írója ismét kénytelen részben személyes emlékeivel terhelni az olvasót. Mint ugyanis utóbb kiderült, az ülés egyik célja az volt, hogy ellene intézzenek döntő támadást a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt, politikailag lehetetlenné téve, hogy továbbra is megtartsa addigi pozícióit, elsősorban a Történettudományi Intézet (a volt Teleki, immár Kelet-európai Intézet tagintézete) igazgatói posztját. Az eltávolításokat persze az új rendszer el tudta intézni rövid úton is, de indokoltnak látszó esetekben a forgatókönyv előírta a lépés igazolását a „közvélemény” előtt is. Így hát utólag, amikor már jobban látjuk a dolgok hátterét, majdnem az elismerés némi jelének tűnhetik, hogy ebben az esetben szükségesnek tartották az effajta nyilvános „ördögűzést”, amihez a Görgey-kérdésben elfoglalt álláspontom szol-

gáltatta az indokot vagy ürügyet. Akkoriban persze, bár tisztában voltam azzal, hogy helyzetem rövidesen változni fog, mert nem illünk össze a sztálini koncepcióval, minderről nemigen volt tudomásom. S amikor Andics engem is előre felkért arra, hogy szóljak hozzá az előadáshoz, éppúgy nem volt fogalmam a rendezői dramaturgiáról, mint – feltehetően – Sólyom Lászlónak sem arról, hogy miben kell szerepet vinnie. Mikor ugyanis az előadás előtt intézeti szobámban gyülekeztünk, láthatólag meg volt lepve, hogy velem személyesen találkozik, hogy egyáltalán létezem – ami egyik jele volt annak is, hogy társadalomtudományi körökben nemigen volt járatos. Egyenes, tisztességes, őszinte, határozott ember benyomását keltette. Észrevehetően nagy belső feszültség élt benne, amin elszántan igyekezett úrrá lenni. Ezt – részben – a szokatlan hely és feladat is előidézhette nála. De utólag, visszatekintve, valószínűbbnek tűnik, hogy számára ilyen feladat csak az adott politikai viszonyok között, saját helyzete miatt tűnhetett kritikusnak. Olyan időpontban kellett ugyanis e politikai fontossággal bíró „szakmai” témáról nyilatkoznia, amikor az előző évhez képest a helyzet már sokat változott, amikor már javában folytak a párt vezető köreit érintő koncepciók perек, és amikor az ő közeli barátját és régi bajtársát, Pálffy Györgyöt már letartóztatták és feltehetően ki is végezték, jeléül annak, hogy most az új, magas karriert befutó, régi tisztekre is sor kerül. Felesége, illetve özvegye visszaemlékezései szerint Rajk, majd Pálffy letartóztatását követően, amire Rákositól próbált magyarázatot kapni, feszült idegállapot jellemezte.⁵⁰ Ami nem is volna meglepő, hiszen lehet, hogy őt már akkor, ott, az előadói emelvényen, vádlóként, magas rangjával, nagyobb veszély fenyegette, mint azt, akit Görgey-könyvéért támadott. Az emeleti, tükrös nagy termet zsúfolásig megtöltő közönség azonban, csillogó aranyparolikkal az első, egyetemistákkal a hátsó sorokban, amint szinte lélegzet-visszafojtva hallgatta a jó fellépésű előadót, aki a vállalt feladatot ezúttal is az elvárásnak megfelelően oldotta meg, bizonyára – talán egyesek kivételével – egy percig sem gondolt ilyesmire. E sorok írója sem, aki a drámai feszültségű hangulatban, miközben a hátul állók közül egy ifjú hallgatónő elájult, inkább azt latolgatta, hogy miként lehet ilyen helyzetből, amelynek jellegére immár rájött, épségben kijutni, és hogy miként a legcélszerűbb a hallottakra reagálni.

Az előadás hiteles, egykorú szövege nem maradt ránk. Nem is volt teljesen leírva, hiszen Sólyom részben jegyzetekből, szabadon beszélt. Azt a szöveget pedig, amelynek az előadás nyomán, tanulmány formájában a *Századok* hasábjain kellett volna megjelennie, többször is átirta, módosította, és más címmel látta el. Erről is csak kefelevonat maradt ránk, kézzel és géppel utólag, sok helyütt átjavítva.⁵¹ Nyomtatásban már nem láthatott napvilágot, mert közben Sólyom Lászlót 1950 júniusában letartóztatták, és egy újabb koncepciók per során hat társával együtt kivégezték. Az általa mondottakat tehát e szöveg bizonyos elemein túl egykorú sajtóközlemények és személyes emlékek alapján próbálhatjuk csak rekonstruálni.⁵²

Sólyom korábbi szövegeihez képest az előadás először is abban igyekezett az ideológiai-politikai kívánalmaknak még jobban megfelelni, hogy az egykori fejleményeket még közelebről, még közvetlenebbül a társadalmi erőkhöz kapcsolta hozzá. Most már úgy látta, hogy Görgey egyéni jellemének vagy akár a Kossuth–Görgey szembenállás személyi vonásainak elemzésébe – amit ő is megkísérelt korábban – nem kell belebonyolódni. „Görgey magatartása – idézi tőle az egykorú sajtóbeszámoló – nem jelleméből, hanem osztályhelyzetéből származott, hiszen képviselte annak kétarcúságát, belső ellentmondását.” Görgey osztályhelyzetéből kell kiindulnunk – hangsúlyozza a kefelevonat szövege is. A középnemesség kétarcú volt, „A kizsákmányolt tömegek ellen a feudalizmussal

fennálló érdekközössége eredményezi megtorpanását, kompromisszumkészségét és végül kapitulálását”. Először a főnemesség fordult el a forradalom ügyétől, azután, fokozatosan, a köznemesség jobboldali része, amelyet a parlamentben a békepárt képviselt. Görgey „a nemességnek ehhez a részéhez tartozott. Ez ad magyarázatot kezdeti forradalmiságára, majd megtorpanására, ingadozására, a forradalom ügyével való szembefordulására és végül a sok habozás és ingadozás után végrehajtott árulására”. Hiba volna, „ha csak a világsi árulót látnánk benne”, hiszen a kettősség, a kapitulációs hajlam, kezdetől fogva benne volt, mert visszariasztották „a végső győzelem előre látható következményei” a teljes nemzeti függetlenségtől a radikális társadalmi átalakulásig. S mivel „a hadvezetés függvénye a politikának”, a haderő is e társadalmat tükrözi: az egyik oldalon állnak, Kossuthal, „a forradalom igazi hívei”, Perczeltől a „győzelempárti” Dembinskin át Guyonig, a másikon, a „két részre szakadt” hadseregben, a császárhű régi tisztek és a „békepárti” Görgey. „Mialatt Kossuth a tavaszi győzelmes hadjárat terveit érleli, Görgey a békepártakkal konspirál, a támadást szabotálja.” Nos, ezzel a sematikus képpel aligha lehetett és lehet egyetérteni. Nemcsak a Görgey magatartásával kapcsolatos olyan konkrét ténybeli tévedések miatt, amilyenek például a legutóbbi mondatban is olvashatók. Legalább ekkora baj az emberek, tettek, fordulatok egész sorának ez a túl közvetlen, mechanikus levezetése a társadalom erőiből, amelyek elemzése természetesen igen lényeges, de amelyek magukban véve még nem adnak kellő magyarázatot arra, hogy például Kossuth, aki a hazai köznemesi világhoz közelebb állt, miért járt el másként, mint Görgey, akit Súlyom – és számos utóda – kényelmesen a közép-nemesség jobboldalához sorol, elhallgatva radikális vonásait. Ez a túl rövidre zárt levezetés, ha látszólag egyszerűsít is a dolgokon, elmosza az egyéni arcokat, sőt végső fokon az egyéni felelősséget is. „Helytelen volna – olvassuk a kefelevonatban – a szabadságharc bukását Görgeynek, az egyénnek számlájára írni.” Görgey osztályának volt exponense, annak „csekély erényeit és súlyos hibáit testesítette meg”. Mindez nem gátolta meg az előadót, hogy Görgey egyéni jellemére is utaljon helyenként, csak persze másként, mint korábban: most már a csepeli eset is „kARRIERVÁGY” következménye lett. Nem szólva arról, hogy pusztán a társadalmi helyzet automatikus, belső indítékaként értelmez olyasmit is, ami az adott, objektív körülmények, a nemzetközi erőviszonyok, tehát külső tényezők felismeréséből is következhetik. Ez utóbbiakat az előadó egyébként is egy kissé talán túlzott derülátással ítélte meg, amikor a magyar honvédektől azt várta volna el, hogy „a térben megosztott ellenséget mielőbb megtámadják, a hadjáratot ellenséges területre vigyék át és ott, mint felszabadítók, az ottani forradalmi tömegeket is magukhoz vonják és a magyar szabadságharcot népháborúvá fejlesszék”.

Az előadás egy másik, új mozzanata az volt, hogy végigkísérte a szabadságharcot, tehát, ha röviden és igen elnagyoltan is, az 1849-es nyári eseményekre is kitért. Ez a rész, érdekes módon, ismét kimaradt a kefelevonat szövegéből, ahol olyan lényeges kérdésekről, mint a komáromi összpontosítás, illetve a nyári levonulás, meg a temesvári csata, egyetlen szó sem esik, de még a nyomasztó osztrák–orosz túlerőről sem, amely pedig a szabadságharc katonai bukásának mégiscsak legfőbb előidézője volt. Az az egykorú sajtóközleményben olvasható mondat pedig, hogy „míg Temesvárnál győzelmi esélyekkel a döntő küzdelem folyik, Görgey Debrecen és Arad között, tulajdonképpen már Világos felé marsol”, ha valóban így hangzott el, súlyos ténybeli tévedésnél és ferditésnél egyébként aligha volna minősíthető.

Igen jelentős helyet kapott végül az előadásban – feltehetően kellő helyről érkező ajánlások nyomán – a Görgey-kérdés korábbi, pozitívabb megítélésének és – személy szerint – e sorok írója könyvének hangsúlyozottan kemény bírálata. Ki kell emelnünk,

hogy e bíráló személyi, támadó élet és jellegét Sólyom László, mihelyt felmérte a helyzetet, utólag igyekezett szövegéből kiküszöbölni, hiszen az ilyesmi, élő emberek ellen, az adott válságos időszakban az ő szándékaival nem egyezett. A kefelevonat szövegében ebből már csak annyi maradt, hogy „a reakciós polgári történetírás” szerint Görgey a váci nyilatkozattal a sereget kívánta megmenteni, s „*ezt a nótát fűjják Steiertől kezdve Pethő–Julieren keresztül Kosáry Domokosig*”. De aztán, kézzel, még e szavakat is kihúzta. Azt persze változatlanul leszögezte, hogy „a magyar nép millióinak álláspontja Görgeyvel szemben száz év óta világos és egyértelmű volt”, vagyis az, hogy „Görgey áruló”. A kiegészítés után „a feudális-polgári reakció”, később pedig „a Horthy–Gömbös-féle fasiszta ellenforradalom volt az”, amely Görgeyből „nemzeti nagyságot” próbált csinálni. „Görgey megítélése választóvíz volt a múltban is. Legfőbb népszerűsítői Tisza István és Gömbös Gyula voltak: a kővé meredt feudális főúr és az ellenforradalmár, fasiszta kalandor”, míg „a polgári történetírás lakájként állott rendelkezésükre”. Most viszont „a mi értékelésünket a szocializmust építő magyar társadalom szempontjai határozzák meg”.

Az előadás során persze – erre jól emlékszem – számos személyes, éles kritika is elhangzott egykori munkámmal kapcsolatban, így az is, hogy aki hazaárulót véd, az maga is hazaáruló, meg hogy a könyvet annak idején Gömbös Gyula megrendelésére írtam. Amikor az én hozzászólásomra került a sor, úgy gondoltam, hogy főleg ezekre kell reflektálnom, hiszen érdemi, szakmai, történeti vitákra ilyen alkalommal, ilyen légkörben aligha kerülhetett sor. Így tehát, miután jeleztem, hogy Sólyom megállapításaival, Görgeyt illetően, több lényeges ponton nem tudok egyetérteni, inkább arra próbáltam külön kitérni, hogy a könyv írásakor szerény, kezdő fiatalember voltam, egyetemi hallgató, aki semmiféle ilyen politikai kapcsolattal nem rendelkezett. A keresztnév – mondtam – valóban stimmel, ami a „megrendelőt” illeti, de a vezetéknev már annál kevésbé, márpedig az a fontosabb. A könyvet ugyanis nem Gömbös Gyula felkérésére írtam, aki feltehetően azt sem tudta rólam, hogy létezem, hanem Szekfű Gyula óhajára, aki az egyetemen tanárom volt, aki Gömbös egész politikájával – mint tőle, első kézből tudom – élesen szemben állt, és aki Magyarország első moszkvai nagykövete lett a háború után. Az volt a benyomásom, hogy a feszültség e szerény kis ríposzt után valamennyire enyhült, s az arcokon némi halvány mosoly is megjelent. Andics Erzsébet azonban az elnöki székről azzal a zord figyelmeztetéssel zárta le az ülést, hogy ők alkalmat adtak nekem önkritikára, de én nem éltem vele, ám lássam ennek következéseit. A teremből kijövet pedig, az előtérben, amikor véletlenül szembekerült velem, haragtól sziszegő hangon nekem szögezte a kérdést, hogy ezek után meg vagyok-e elégedve magammal. Amire nem tudtam mást felelni, mint azt, hogy lelkiismeret-furdalás gyötör. „Miért?” – kérdezte, talán egy kis reménykedéssel. „Azért – válaszoltam –, mert a bukás katonai okainak elemzése során az én súlyos hibáimról annyi szó esett, hogy most szinte úgy érzem: ha annak idején egy kicsit jobban igyekeztem, talán megnyerjük a szabadságharcot.”

Válaszom bizonyára nem tett a magas pártkörökben népszerűbbé, de menesztésem az igazgatói posztról röviddel azután anélkül is várható volt, mint ahogy egyetemi működésem sem pusztán és elsősorban azért nem folytatódott, mert valamivel utóbb, 1949. december 21-én, nem tettem eleget a hivatalos felszólításnak, hogy e nevezetes születésnap alkalmával órámat Sztálin történeti érdemeinek magasztalására fordítsam. Nehéz idők jöttek, amikor az sem nyújtott sok vigaszt, hogy a gyakorlat igazolta feltevésemet: a Görgey-kérdés megítélése ismét minden korábbinál nagyobb mértékben függött a politikai manipulációktól.

Azt mindenesetre elhatároztam, hogy gyűjteni kezdem az adatokat a Görgey-kérdés e nem kevésbé tanulságos újabb fejezetének történetéről.

Meg is indult az új mitológia hirdetése, propagálása a legkülönbözőbb szinteken. Az alsó szintet alighanem a szolgálatkész Vajda Pál füzeté⁵³ képviselte, amely egyebek közt Solyom cikkeire, előadására hivatkozva hajlandó volt olyan képtelenségeket leírni, mint hogy Görgey Haynauval szemben a temesvári csata után is nagy számbeli fölényben volt, így a fegyverletételt „*sem az erőviszonyok, sem a katonai helyzet nem indokolta*”, vagyis „*a szabadságharcot okvetlenül folytatni kellett volna*”. E füzet egyébként szinte csokorban nyújtja át az olvasónak a legválogatottabb mozzanatokot Averbuch megállapításaitól a Guszev-ügyig, Rákosi Mátyás buzgalmától, amint „*az évszázados történelmhamisítást*” leleplezi, természetesen, kiemelt helyen, Sztálin nyilatkozatáig, pontosabban pohárköszöntőjéig, amelyet a magyar kormányküldöttség tiszteletére adott vacsorán mondott: „*Az orosz cár 1848-ban segítette a Habsburg monarchiának megfojtani a magyar forradalmat. Mi erre emlékezünk. De mi ezért nem vagyunk felelősek, mert mi az utolsó cárt az Urálban 1920-ban agyonlőttük, és ezzel keresztet tettünk az elmúlt rendszerre.*” Ezt a sajtó buzgón, lelkesen közölte⁵⁴ mint a történelmi igazság helyreállításának jelét, miközben Sztálin hatalmi rendszere, ha lehet, még súlyosabban és keservesebben belegázolt a magyar viszonyokba, mint egykor a hazai cári hadsereg. Az új mitológiát magasabb szinten a sztálini koncepció hazai képviselői hirdették meg. Ennek lényege abban állt, hogy van egy csalhatatlan vezér, aki egy ugyancsak csalhatatlan irányvonalat képvisel, és aki ettől a legkisebb mértékben eltért vagy eltér, az szükségképpen belső ellenség és áruló, vagyis a legnagyobb veszély. Az akkori jelenben, a „személyi kultusz” tetőzésekor, ilyen vezérnek nyilvánították Rákosit, és az ő különböző megállapításait idézték irányadóként – a marxizmus–leninizmus más szentjeivel együtt, a hierarchiának megfelelően, a jelen s a múlt kérdéseit illetően egyaránt. Az a sajátos és jellemző összeállítás, amely RÁKOSI MÁTYÁS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY címen 1952-ben jelent meg a *Századok* hasábjain, és amelynek névtelen szerzőit máig jótékony homály fedi – ha nem is teljesen –, 1848/49 problémáit illetően is Rákosi alapvető megállapításaira hivatkozott, amelyek „*a tömegek döntő forradalmi szerepére mutatnak rá, Görgey és a Görgey vonalát napjainkban folytató reakciós történetírók álláspontjával szemben*”.⁵⁵ A polgári pártok felszámolása és a koncepciók perек meg a hidegháború idején Görgey meg a békepárt éppúgy sajátos aktuálpolitikai jelentőséget kapott, mint Jellachich, aki a múltban Titót képviselte, vagy a Habsburg-reakció, amely az amerikai imperializmus előképe volt.

A múlt, legalábbis az elmúlt évszázad hivatalos szentje Kossuth lett, aki bizonyos fokig e halhatatlan vezér pozícióját kapta meg a maga korát illetően. Az ő szerepét – és egyben a forradalom és a szabadságharc új megközelítését – az a nagy, kétkötetes, reprezentatív tanulmánygyűjtemény volt hivatva bemutatni, amely Kossuth születésének százötvenedik évfordulóján, 1952-ben látott napvilágot.⁵⁶ Főszerkesztője, Révai József, az előszóban odáig elment, hogy még a Rákosi-idők embertelen kitelepítéseit is Kossuth egy másra vonatkozó, félremagyarázott rendelkezésével próbálta igazolni. A tanulmányok közül a sztálini történeti koncepciót a belső ellenség veszélyeinek előtérbe helyezésével és az ellene folytatandó harc fontosságának hangsúlyozásával Andics Erzsébet írása képviselte, aki Kossuthnak éppen ilyen tevékenységét próbálta körvonalazni.⁵⁷ Azt fejtegette, hogy Kossuth majdnem mindig maga kezdeményezte a megtorló intézkedéseket azok ellen, akik az ellenség „*bérencei*” vagy a „*gyávaságból, kishitúségből, ingadozásból fakadó árulás*” képviselői voltak. Ha persze nem is volt oly

éber, mint Rákosi. A tanulságokból okulni – írta – „*a mi nemzedékünknek szent kötelessége*”. Egy külföldi magyar történész, Péter László, „*a közélet paranoiában fogant aktualizálásának*” kirívó példáját pillantotta meg ebben az írásban, amely akkor, „*Rákosi önkényuralmának idején*”, akár „*az Államvédelmi Hatóság katekizmusa*” lehetett volna.⁵⁸ De hát akkor, „*a koncepciós perek a belső ellenséggel való kérlelhetetlen leszámolás követelményének az éveiben Görgey árulása a történelmi szemináriumok unalomig ismételt tanmeséi közé tartozott*”. A KOSSUTH-EMLEKKÖNYV tanulmányai egyébként meglehetősen többféle szint és szintet képviseltek. Ott azonban, ahol Görgeyről szó esik, egyértelműen elítélik.⁵⁹ Több, e témakörrel foglalkozó írás, amely valami okból az EMLEKKÖNYV-ben már nem kaphatott helyet, másutt látott napvilágot. Ezek is többféle szintet képviseltek. Az egyik viszont, ahogy Kossuth és a hadiipar kapcsolatával foglalkozott, külön szükségesnek látta, hogy szót emeljen „*Görgey és a békepárt magatartását igazoló polgári történetírók*” ellen.⁶⁰ Kossuth népszerűsítését szolgálta – az uralkodó irányzat szellemében – egy rövid életrajz⁶¹ meg egy kis kötet válogatás cikkeiből, beszédeiből, egyéb írásaiból, a szabadságharcot illetően⁶² kiemelve, hogy ő mindig gondoskodik a seregről, „*hirdeti a forradalmi harcászat elveit a tétovázásból árulásba sülyedő Görgeyvel szemben*”.

Kossuth tehát a múlt első számú hőse lett, mindenkinél nagyobb. De a jelen vezéréhez, aki nála is szükségképpen nagyobb, semmiképpen fel nem érhetett, hozzá mértelen hibái is mindjárt kitűntek. Nehéz eldönteni, hogy mi elszomorítóbb. Az-e, ha Kossuth a sztálini koncepció híveitől dicsőítést kap azért, hogy a belső elemek üldözésében majdnem utolérte Rákosit, vagy ha – éppen ellenkezőleg – bírálatot, hogy gyengébbnek bizonyult, mint Rákosi. Az egykorú hivatalos politikai sajtó ugyanis szinte a nagy Kossuth-ünneplés visszhangjaként mindjárt sietett ezt leszögezni, mondhatni a sztálini fundamentalizmus szellemében: „*Kossuthnak, a nemesi szabadelvű politikusnak hibája az, hogy nem küzdött teljes következetességgel a belső bitangok ellen, hogy nem folytatott elég határozott harcot az áruló Görgeyvel és általában a honvédsereg tisztikarának azzal a részével szemben, amely csak ingadozva harcolt, mert jobban félt a néptől, mint a külföldi ellenségtől. Népi demokraciánk e téren is levonta a szabadságharc tanulságait.*”⁶³

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Kosáry Domokos: VITÁK A TORTÉNETI TUDOMÁNYOK TERÜLETÉN AZ 1970-ES ÉVEKBEN. Az MTA II. Osztályának Közleményei, 1980. XXIX. köt. 1–2. sz. 119–136.; uő.: TORTÉNETSZEK ÉS IRÁNYZATOK: EMLÉKEZÉS. *Magyar Tudomány*, 1982/10. 722–734.

2. R. A. Averbuch: CARSZKAJA INTERVENCIJA V BORBE SZ VENGERSZKOJ REVOLUCIEJ, 1848–49. Moszkva, 1935. Előzőleg uő.: NYIKOLAJ I I EVROPEJSZKAJA REAKCIJA 1848–1849 gg. *Krasznuj Arhiv*, 1930. 47–48. s. majd utóbb uő.: AVSZTRISZKAJA REVOLUCIJA 1848 G. I. NYI-

KOLAJ I. *Krasznuj Arhiv*, 1938. I. IV–V. (89–90.), 155–207.; és uő.: OKTJABRSZKOJE VOSZTANYIJE V VENE V 1848. GODU. *Voproszi Isztorii*, 1948. X. 93.

3. Görög Imre: AZ 1848–49-IKI MAGYAR SZABADSÁGHARC ÉS A CÁRI INTERVENCIÓ. *Századunk*, 1935. 399–403. Más egykorú recenzió: *Magyar Hírlap*, 1935. december 25.

4. Deák Imre: A SZÁMÚZOTT KOSSUTH. I. TOROKORSZÁGBAN. Bp., é. n. 27.

5. Uo. 118.

6. Deák Imre: 1848. A SZABADSÁGHARC TORTÉ-

NETE LEVELEKBEN, AHOGYAN A KORTÁRSÁK LÁTTÁK. Bp., é. n. (Az előszó 1942 karácsonyán kelt.)

7. Révai József: KOSSUTH LAJOS. Moszkva, 1944, Bp., 1945 (?). Az id. helyek: 24., 41., 67., 71–73. Felfogására egyébként jellemző másik tanulmánya: MARX ÉS A MAGYAR FORRADALOM. In: MARXIZMUS, NÉPIESSÉG, MAGYARSÁG. Bp., 1949

8. Lackó Miklós: RÉVAI-PROBLÉMÁK. In: VÁLTSÁGOK, VÁLASZTÁSOK. Bp., 1975. 281.

9. Mód Aladár: KOSSUTH LAJOS ÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Bp., 1946

10. Révai József: 48 ÚJTÁN. Bp., 1948.

11. Simon V. Péter: GORGEY ARTÚR ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON. KATALÓGUS. Bp., é. n. 173. Vö. AZ 1848–49-I SZABADSÁGHARC ESEMÉNYNAPTÁRA. I–III. Bp., 1948–1949.

12. Illés Béla: A GUSZEV-ÜGY. In: Fogarasi Béla–Illés Béla: MAGYAR–OROSZ TORTÉNELMI KAPCSOLATOK. Bp., 1945; uő.: A GUSZEV-ÜGY. Bp., 1948; uő.: A GUSZEV-ÜGY SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA. *Szabad Nép*, 1949. aug. 16.; Vajda Pál: A GUSZEV-ÜGY TORTÉNELMI HÁTTERE. *Honvéd*, 1949/9. sz.

13. 1848–1948. CENTENÁRIS KIÁLLÍTÁS. Bp., 1948.

14. Kosáry Domokos–Mérey Gyula: MAGYARORSZÁG TORTÉNETE A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG. A gimnáziumok, ill. a liceumok, gazdasági középiskolák és tanító(nő)képző intézetek IV. osztálya számára. Bp., 1945. Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat, VI. (További kiadások is.)

15. Kosáry Domokos: REFORMKOR ÉS FORRADALOM. Bp., 1949.

16. J(ózsef) Perényi: DOCUMENTS RELATIFS À L'INTERVENTION DE L'ARMÉE RUSSE DE 1849 EN HONGRIE. *Revue d'Histoire Comparée*, 1946. No. 3–4. 319–341. Az 1945–1948 közt megjelent idevágó irodalmat felsorolja: Tóth András: A SZABADSÁGHARC IRODALMA A FELSZABADULÁS ÓTA. *Új Szántás*, 1948. 93–97. AZ 1848-AS MAGYAR FORRADALOM ÉS GORGEY. Bp., 1948 (7 lap). Dornay (Dornay) Béla (közli): SZEKOVICS PÁL KESZTHELYI GEORGICONI HALLGATÓ ÉS HONVÉD NAPLÓJA 1848. MÁJUS 16-TÓL 1849. DECEMBER 9-IG. Keszthely, 1948. Kuszák István: ÉBREN A MAGYAR. EGY 1848-AS HONVÉD, NÉPTANÍTÓ MEGEMLEKEZÉSEI. HETÉNYI ISTVÁN FELJEGYZÉSEI. Győr, 1948. Wittman Ti-

bor: SZEMERE BERTALAN. *Valóság*, 1948/5. sz. 406–409. Erdei Ferenc: KOSSUTH LAJOS AZT ÜZENTE. Bp., é. n. („Nincsen szabad haza, ha a nép nem szabad a hazában.”)

17. Jánosy Dénes: A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN, 1851–1852. II/2. Bp., 1948.

18. Eckhart Ferenc: 1848. A SZABADSÁG ÉVE. Bp., 1948. Az id. helyek: 175., 252., 284., 288.

19. Itt e sorok írójának Görgey-könyvére hivatkozik: 297.

20. Fejtő Ferenc: A MAGYAR SZABADSÁGHARC. In: Fejtő F. (szerk.): EURÓPA TAVASZA, 1848. Bp., 1948. 65–123. Az id. helyek: 112., 114., 118–119., 121–122. Az eredeti francia munka címe: LE PRINTEMPS DES PEUPLES. 1848 DANS LE MONDE I–II. Paris, 1948.

21. KÉT EMLÉKIRAT A CÁRI INTERVENCIÓRÓL. Bp., 1948.

22. A. Fatyiev: EGY MUSZKA KATONA ELBESZÉLÉSE A MAGYARORSZÁGI HADJÁRATRÓL. Fordította Zsatkovics Kálmán. *Egyetértés*, 1886. 163., 167–168.

23. Megjelent a túrócszentmártoni szlovák *Narodnie Noviny* 1899–1900 évfolyamaiban.

24. Szabó István (szerk.): A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA, DEBRECEN, 1849. JANUÁR–MÁJUS. Debrecen, 1948.

25. Szabó István: A KÜZDELEM SZERVEZÉSE. In: A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA... (1948) 101–203.

26. Steier Lajos: GORGEY ÉS KOSSUTH. Bp., (1924) 193., 247.

27. Szabó I.: i. m. (1948). 104., 107., 139., 144., 174.

28. Csobán Endre: A KÖZVÉLEMÉNY PROBLÉMÁI. In: A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA... (1948). 235–236.

29. 1848 CENTENÁRIUMÁNAK MAGYAR TORTÉNETI IRODALMA. *Századok*, 1948. 343–344. Hasonló kritika, amely szerint a kötetet „*hozzá nem értés vagy tudatos reakciós magatartás*” jellemzi; *Társadalmi Szemle*, 1948/12. sz. 823., 832. E támadások bírálata: Fűr Lajos: SZABÓ ISTVÁN. In: Szabó István: JOBBÁGYOK, PARASZTOK. Bp., 1976. 25–26.

30. *Századok*, 1948. 342–343.

31. Tóth Lajos: AZ ÁRULÓ. GORGEY ARTHUR ÉLETREGÉNYE. Debrecen, 1948. A címlap Görgey budai lovas szobrát ábrázolja, amelyet – a szerző szerint – „*a második világháború során pusztított el a német vandalizmus*”.

32. Fekete Sándor: GORGEY GLÓRIÁS FÉNYBEN. *Fórum*, 1948. márc.; újra in: SZÁMADÁS AZ ÜNNEPRŐL. Bp., 1975. 177–179.
33. FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC, 1848–1849. Írták Mód Aladár, Ember Győző, Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Hanák Péter, Waldapfel József, Kenyeres Júlia. Bp., Szikra, 1948. Ism. Spira György, *Társadalmi Szemle*, 1949. 272–275. Horváth Zoltán, *Fórum*, 1949. 177–180.
34. *Századok*, 1948. 345
35. Főleg Nemes Dezső: A MUNKÁSSÁG AZ 1848–49-ES FORRADALOMBAN és még inkább Kenyeres Júlia: A SZABADSÁGHARC ÉS A NEMZETKOZI REAKCIÓ című írásai voltak nem kellen megalapozottak.
36. Mód Aladár: PÁRTHARCOK ÉS A KORMÁNY POLITIKÁJA 1848–49-BEN. In: FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC. Bp., 1948. 9–187.
37. Mód Aladár: NÉGYSZÁZ ÉV KUZDELEM A MAGYAR FUGGETLENSÉGÉRT. Bp., 1945; 1954. (Az első változat: 1943; a további változatok többször módosultak.)
38. Mód A.: i. m. (1948). 181., 183., 185. Ugyanakkor Mód bíráló megjegyzéseket is fűzött a *Századok* 1948. évfolyamához stb. azzal, hogy a (marxista) szerzők olykor mechanikusan alkalmazzák a történelmi materializmust, és negatív álláspontot foglalnak el olyan mozzanatokkal szemben is, amelyek a progresszió erőforrásai voltak: Mód Aladár: 1848 ÉRTÉKELÉSE ÉS A MARXIZMUS ALKALMAZÁSA TÖRTÉNETÍRÁSUNKBAN. Hozzászólás a Történelmi Társulat centenárius kötetéhez. *Társadalmi Szemle*, 1950. 311–319.
39. SZOVJET TÖRTÉNETKÖNYV A MAGYAR SZABADSÁGHARCÉRŐL. *Valóság*, 1948.
40. R. A. Averbuch: VISSZHANG. A XIX. SZÁZAD HALADÓ OROSZ TÁRSADALMA ÉS AZ 1848–1849-ES MAGYAR FORRADALOM. Ford. Hidas Antal. Bp., 1948. Uő.: A MAGYAR NÉP 1848–1849. ÉVI FUGGETLENSÉGI HARCA ÉS AZ OROSZ TÁRSADALOM HALADÓ ERŐI. In: MAGYAR–OROSZ TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK. Bp., 1956. 116–130.
41. R. A. Averbuch: A MAGYAR FORRADALOM 100. ÉVFORDULÓJÁRA. *Új Szó*, 1948. III. 191.
42. Glatz Ferenc: EGY VÖDÖR VÍZ, AVAGY TALÁLKOZÁSAIM AZ „ÁRULÓKKAL”. *História*, 1985/1. sz. 14.
43. Andics Erzsébet: ELNOKI SZÉKFOGLALÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1949. MÁRCIUS 27-I KOZGYÜLÉSÉN. *Századok*, 1948. (Bp., 1949.) 1–19. Kosáry D.: i. m. (1987). 346.
44. *Néphadsereg*, 1949. máj. 26. Képpel.
45. Így, egyebek között: Dezsényi Miklós: AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC HONVÉDSEREGE. *Honvéd*, 1947/3. sz. Erdélyi Gyula: A MAGYAR HADÜGYMINISZTERIUM AZ 1848/49-I SZABADSÁGHARC IDEJÉN. *Honvéd*, 1947/9. sz.; uő.: A TISZTKÉPZÉS PROBLÉMÁJA 1848-BAN. *Honvéd*, 1947/11. sz. Fodor László: A HONVÉD TÁBORKAR AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1947/12. sz. Fabiny József: A SZABADSÁG TÜZÉRSÉGE. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Zahumenszky Lajos: HUSZÁROK A SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Dumbovich Emil: A GYALOGSÁG SZEREPE A SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Láng Győző: A SZABADSÁGHARC HONVÉDSEREGÉNEK MŰSZAKI CSAPATAI. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Király Béla: A SZABADSÁGHARC HARCÁSZATA. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Kerekes Béla: AZ 1848-IKI GYALOGSÁG KIKÉPZÉSE. *Honvéd*, 1948/4. sz. Buda visszavételéről részlet Mihálka Endre honvéd altisztnek a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban őrzött emlékezéseiből: *Honvéd*, 1949/5. sz.
46. Bátki Mihály: KI OSZTOTTA KI SÓLYOM LÁSZLÓRA GORGEY ARTÚR SZEREPÉT? *Reform*, 1989. febr. 10.
47. Sólyom László: GÖRGEI A LAJTÁNÁL. *Honvéd*, 1948/5. sz. 9–16.
48. Sólyom László: EGYESÍTETT ERŐKKEL TÖVÁBB AZ ÚTON. *Igaz Szó*, 1948. febr. 29.
49. Sólyom László: A VÁCI KIÁLTVÁNY. *Honvéd*, 1948/8–9. sz. 36–50.
50. Moldvay Győző: A SÓLYOM-DOSSZIÉ. *Délsziget*, 1987.
51. Sólyom László: A SZABADSÁGHARC KATONAI VEZETÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ. Kefelevonat, javításokkal. Spira György birtokában, aki volt szives róla e sorok írója számára másolatot készíteni.
52. SÓLYOM LÁSZLÓ ALTÁBORNAGY A SZABADSÁGHARC BUKÁSÁNAK KATONAI OKAIRÓL. *Kis Újság*, 1949. okt. 14.; s ezzel alapjában véve egybehangzóan: GORGEY, A SZABADSÁGHARC ÁRULÓJA. *Szabad Nép*, 1949. okt. 14. Az ülés résztvevői közül Mőricz Lajos ezredes és Hegedűs Rőbert alezredes néhány emlékező mondatát idézi Bátki M.: i. m. (1989). E cikk abból az alkalomból látott napvilágot, hogy Sólyom László filmrendező, az altábornagy

fia, édesapjáról dokumentumfilmet készített, amelyet a Televízió 1988. dec. 18-án műsorra tűzött, de azután váratlanul mégsem vetített. A különös ügygel a sajtó is foglalkozott: Búza Péter: A TÁBORNOK, A TORTENÉSZ ÉS AZ ALTÁBORNAGY. *Magyar Nemzet*, 1989. jan. 2. (Interjú e sorok írójával az 1949-i ülésről is.) Barabás Tamás: AZ ALTÁBORNAGY ÉS A FIA. BESZÉLGETÉS IFJ. SÓLYOM LÁSZLÓVAL. *Esti Hírlap*, 1989. jan. 26. Az ügyet félreérti és azt is kétségbe vonja, hogy akkor még az intézet igazgatója voltam, Sólyom egykori parancsörtszjtje: Kurdi József: LEVÉL A FŐSZERKESZTŐHOZ. *Esti Hírlap*, 1989. febr. 10. Tévedéseit korrigálja B(arabás) T(amás): EGY ELTÁVOLÍTÁS TORTÉNETE *Esti Hírlap*, 1989. febr. 16. Hanák Péter szerint „*az abszurditásig fokozott pártos történetírás emlékezetes példája volt a Rajk-perbe bevont tábornokok, Pálffy György, Sólyom László elítélésének az az érve, amely Görgeyre hivatkozva bizonygatta, hogy a forradalommal ellenséges osztályhelyzet szükségképpen magában hordozza az árulás csiráját*”. *Rádió és TV Újság*, 1989. szept. 4–10.

53. Vajda Pál: OROSZOK A MAGYAR SZABADSÁGHARC RÓL. ADALÉKOK A SZABADSÁGHARC OROSZ NYELVŰ BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ. Bp., 1949. Ism. *Honvéd*, 1950.

54. *Új Világ*, 1948/1. sz.

55. RÁKOSI MÁTYÁS ÉS A MAGYAR TORTÉNETTUDOMÁNY. *Századok*, 1952. 1–23. és kny. Rákosi egy korábbi nyilatkozata szerint a bukást „*főleg idegen reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére*”, vagyis „*a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le*” a magyar forradalmat. Rákosi Mátyás: ÉPÍTJÜK A NÉP ORSZÁGÁT. Bp., Szikra, 1949. 474–475. Rákosi Kossuthról: HONVÉDELEM ÉS HAZAFISÁG. SZE-

MELVÉNYEK RÁKOSI ELVTÁRS MŰVEIBŐL. Bp., 1952. 56–60.

56. EMLÉKKÖNYV KOSSUTH LAJOS SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA. Szerk.: I. Tóth Zoltán. I–II. Bp., 1952.

57. Andics Erzsébet: KOSSUTH HARCA AZ ÁRULÓK ÉS MEGALKUVÓK ELLEN A REFORMKORBAN ÉS A FORRADALOM IDEJÉN. In: EMLÉKKÖNYV... II. Bp., 1952. 5–141. Uő.: KOSSUTH EN LUTTE CONTRE LES ENNEMIS DES RÉFORMES ET DE LA RÉVOLUTION. Bp., 1954. *Studia Historica*, 12. Rövidített változata: KOSSUTH HARCA A REAKCIÓ ELLEN. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 1951. I/3–4. 27–51.; és uő.: KOSSUTH HARCA AZ ÁRULÓK ÉS MEGALKUVÓK ELLEN. *Társadalmi Szemle*, 1952/8–9. sz. 707–740.

58. Péter László: A NEMZETI MŰLT LEGENDÁI ÉS TILALOMFÁI. In: BELSŐ TILALOMFÁK TANULMÁNYOK A TÁRSADALMI ÖNCENZÚRÁRÓL. Hollandiai Mikes Kelemen-kör, 1982. 147–206. Az id. hely: 155.

59. Balázs József–Borus József–Nagy Kálmán: KOSSUTH, A FORRADALMI HONVÉDELEM SZERVEZŐJE. In: KOSSUTH-EMLÉKKÖNYV. I. Bp., 1952. 287–408.

60. Farkas Lajos–Radó Géza: KOSSUTH ÉS A SZABADSÁGHARC HADIIPARA. *Századok*, 1952. 688–730.; az id. hely: 729. Dégh Linda: A SZABADSÁGHARC NÉPKOLTÉSZETE. Bp., 1952.

61. Lukács Lajos–Merei Gyula–Spira György: KOSSUTH LAJOS. ROVID ÉLETRAJZ. Bp., 1952. Ism. Vörös Károly, *Századok*, 1953. 155–157.

62. Kossuth Lajos: FEL MINDNYÁJÁN A HONVÉDELME! VÁLOGATOTT CIKKEK, BESZÉDEK ÉS EGYÉB IRATOK, 1848–1849. S. a. r. Barta István és Spira György. Bp., 1952. Ism. Szabad György, *Századok*, 1952. 809–810.

63. *Szabad Nép*. 1952. szept. 19. Vezércikk.